

U četiri broja (2 sveske) Jugoslovenskog istorijskog časopisa za 1968. godinu objavljeno je devet članaka i rasprava i isto toliko priloga. Karakter ovog časopisa određuje raznovrsnost tematike kojom se bavi. Većina radova (13) tretira istoriju XIX i XX vijeka.

Raspad Habsburške monarhije 1918. godine uvijek iznova pobuđuje interesovanje istoričara. O tom problemu postoji obimna literatura raznovrsna po provenijenciji i aspektima razmatranja (politički, ekonomski, nacionalni, vojni itd.). U raspravi *Raspad Habsburške Monarhije — Slučajnost ili neizbježnost*, (br. 1—2, str. 25—42) Dimitrije Đorđević pošao je od složenih unutrašnjih odnosa Habsburške monarhije i utvrđivanja opštih, ekonomskih i političkih faktora koji su ih određivali ne zanemarujući pri tome opšte tendencije istorijskog razvoja.

U odnosu na razvijene zemlje zapadne i srednje Evrope, Habsburška monarhija počela je svoj kapitalistički razvoj sa izvjesnim zakašnjenjem i tek u drugoj polovini XIX vijeka doživjela puni privredni uspon. Ograničene mogućnosti njenog kapitala i polufeudalna struktura poljoprivrede izazivali su, s jedne strane, neravnomjeran unutrašnji razvoj, a, s druge, ekonomsku zavisnost od razvijene zapadne i srednje Evrope. Neravnomjerni unutrašnji ekonomski razvoj (3/10 Carstva razvijale su se na račun preostalih 7/10), jedan je od osnovnih elemenata nacionalne krize u Monarhiji i opasnosti političke koncepcije dualizma.

Nacionalno pitanje u Monarhiji koje je bilo tijesno vezano sa socijalnim glavni je faktor njenog sloma 1918. godine. Njegov razvoj prolazio je kroz tri faze: borbu za upotrebu narodnog jezika u prosvjeti, zahtjeve za domaćom administracijom, težnju za nacionalnom i teritorijalnom autonomijom etničkih grupa. Na prelomu dva vijeka nacionalno pitanje dobija novu dimenziju. Snage koje su stvorile dualizam ustupile su mjesto njemačkom i mađarskom nacionalizmu i borbi potčinjenih naroda za svoja prava.

Znatan dio razmatranja autor je posvetio balkanskom području, koje je bilo od najvećeg privredno-političkog značaja za Monarhiju. Ono je od ujedinjenja Njemačke postalo jedino područje za privrednu i političku ekspanziju Austro-Ugarske. »U razvoju Balkana i Habsburške Monarhije XIX i XX veka postojale su duboke suštinske razlike, društvene i političke. Nasuprot habsburškom legitimizmu, balkansko području se formiralo u znaku snažnih nacionalnooslobodilačkih previranja, saglasno potpunoj afirmaciji načela nacionalnog samoopredjeljenja« (str. 34). Iz ovih revolucionarnih promjena nikle su nacionalne države i nova nacionalna društva, a zajedno s njima i tanak sloj novog građanstva.

Formiranje nacionalnih država na Balkanu, van okvira Habsburške monarhije, i novih nacionalnih društava unutar Monarhije, teklo je, naročito od kraja XIX i prve decenije XX vijeka, kao proces negacije preživjelog državnog bića Habsburške monarhije. Ovi elementi zajedno sa politikom jugoslovenstva i austro-srpskim suprotnostima neminovno su vodili ratnom sukobu. Tako su »tokovi istorije« razbili okvire Carstva i »prerasli njegovu unutrašnju strukturu«.

Vladimir Stojančević u članku *Georgi Sava Rakovski i pitanje bugarsko-srpske saradnje za oslobođenje balkanskih naroda od turske vlasti* (br. 1—2, str. 5—24), uspješno je analizirao životni put i borbu G. S. Rakovskog, istaknutog bugarskog publiciste, književnika i borca

za oslobođenje bugarskog i drugih balkanskih naroda ispod turske vlasti sredinom prošlog vijeka.

Srpska ratna misija u SAD, (decembar 1917. — februar 1918), (br. 1—2, str. 43—73) predmet je rasprave Bogdana Krizmana. O ovom pitanju pisano je ranije u više navrata ali usputno i periferno. B. Krizman svoju raspravu zasniva na arhivskoj građi, i to pretežno na službenoj korespondenciji vlada SAD i Srbije i izvještajima njihovih poslanstava i dokumenata Jugoslovenskog odbora. Nakon osvrta na raniju literaturu o ovom pitanju, obradena je priprema i odlazak misije na čelu sa srpskim poslanikom u Parizu Milenkom Vesničem, zatim njena djelatnost u Americi i povratak. Na kraju autor razmatra rezultate misije na osnovu izvještaja njenog vođe M. Vesnića i srpskog poslanika u Vašingtonu Ljubomira Mihailovića.

Slavka Fidanova u raspravi Napori KPJ u Makedoniji u borbi za mase i stvaranje političkog jedinstva u toku 1941—1942. godine (br. 1—2, str. 75—90) razmatra veoma složene prilike u Makedoniji pred drugi svjetski rat i u početnim godinama rata (1941—1942). Rat je doveo do podjele i okupacije Makedonije od strane Bugara i Italijana, koji su se predstavljali makedonskom i albanskom narodu kao oslobodioci od srpske hegemonije. U tim komplikovanim nacionalnim i ratnim uslovima KPJ u Makedoniji nastupa kao borac za jedinstvo naroda putem protesta, štrajkova i demonstracija. Cilj ovih organizovanih akcija bio je razbijanje iluzija u makedonskim masama o oslobodilačkoj ulozi okupatora, razvijanje borbene svijesti i angažovanje masa za borbu protiv okupatora na liniji KPJ. Rezultati ovih nastojanja Partije bili su, s jedne strane, prvi oružani otpori u toku 1941—1942. i prvi udarci okupatoru a, s druge, primjena novih metoda okupatora za razbijanje narodnog jedinstva i izazivanje bratoubilačke borbe. Partija je na ovo reagovala pojačanim naporima na organizovanju oružane borbe protiv okupatora i njegovih saradnika.

Nedavno preminuli istaknuti historičar Jorjo Tadić u članku Venecija i Dalmacija u srednjem veku, (br. 3—4, str. 5—17) razmatra odnose između dvije jadranske obale u najnemirnijem periodu istorije Jadranskog mora, kad u borbi za prevlast nad njim učestvuje najviše naroda i država. Snagu uticaja Venecije na istočnu obalu Jadrana određivala je, s jedne strane, njena ekonomska moć, a, s druge, trenutne i stvarne prilike na Jadranskom moru. Briga Venecije za događaje i prilike na Jadranu počela je u IX vijeku i u narednih nekoliko vijekova sve se više pojačavala. Odnosi sa istočnom obalom prolazili su kroz razne faze i dobijali razne forme. Isprepletenost interesa različitih zemalja i naroda na Jadranskom moru uticali su na intenzitet tih odnosa. Interesantno je autorovo mišljenje, koje se razlikuje od ranijih, prema kome nije postojala ekonomska eksploatacija Dalmacije od strane Venecije, jer za to nisu postojali određeni ekonomski uslovi. Ovaj članak predstavlja sintetizovan prikaz političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa između dvije obale Jadrana u toku gotovo jednog milenijuma.

U raspravi Vanjska trgovina sjeverojadranskih gradova kao faktor u nastajanju kapitalističkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji XVIII i XIX stoljeća (br. 3—4, str. 19—36) Ivan Erceg tretira okolnosti koje su određivale razvoj luka, odnosno gradova: Trsta, Rijeke, Bakra, Bakarca, Kraljevice, Senja i Karlobaga u pomorska i trgovačka središta. Te okolnosti određivala su dva osnovna elementa: prvo, politika bečkog dvora koja od XVIII vijeka daje prvorazredan značaj vanjskoj trgovini i usmjeravanje iste na sjeverojadransku obalu i gradove, i drugi, pogodan geografski položaj luka i njihovih okolina. Morski put koji je vodio Monarhiju na svjetsko tržište uslovio je naročito snažan razvoj Trsta i Rijeke, koji izrastaju u pomorska i trgovačka središta međunarodnog značaja. U njihovom životu posebno mjesto zauzimala je spoljna trgovina. Postepeno se u ovim gradovima formirao veoma heterogen sloj poslovnih ljudi koji su postajali nosioci građanskih i kapitalističkih odnosa.

Tematika kojom se bavio Josip Horvat sve više privlači pažnju i interes historičara. U raspravi Društveni spektar stoljeća novinarstva Hrvatske 1835—1935, (br. 3—4, str. 39—56) autor razmatra razvojni put i društvenu ulogu štampe u toku jednog vijeka koji je počeo narodnim preporodom u Hrvatskoj, a završio u predvečerje drugog svjetskog rata.

Relativno kratku i beznačajnu predistoriju novinarstva u Hrvatskoj sačinjava pojava listova na latinskom i njemačkom jeziku, a list Il Regio Dalmata — Kraljski Galmatin, (1806) iz Napoleonovog doba, predstavlja samo epizodnu pojavu modernog novinarstva u Hrvatskoj.

Stvarni početak novinarstva u Hrvatskoj datira od 1835. pojavom prvih brojeva *Hrvatskih novina* i *Danice hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* vezanih za protagoniste ilirskog pokreta, prije svega, Ljudevita Gaja. Od tada pa do 1918. novinarstvo je odigralo neosporno progresivnu ulogu: uspješno je suzbijalo mađarizatorsku opasnost i afirmisalo jugoslovensku ideju.

Autor je sa izvanrednim uspjehom pratio razvoj novinarstva i njegovih najistaknutijih predstavnika u sklopu složenih političkih, ekonomskih i kulturnih zbivanja. Okviri su mu uvijek društvo i sve što se u njemu događa reflektuje se na stranicama listova. Snagom erudite i strpljivog istraživača J. Horvat predstavlja najuspješnije nosioce novinarstva Hrvatske dajući pri tome, kroz njihove likove, pouke o ovoj profesiji. Na kraju je ukratko prikazana pojava karikature i foto-reporterstva zajedno sa njihovim najeminentnijim predstavnicima.

U članku Jugoslovenski socijalisti i ilindenski ustanak (br. 3—4, str. 57—70) Orde Ivanovski obrađuje stav južnoslovenskih socijalista prema najsnažnijoj pojavi nacionalnooslobodilačke borbe makedonskog naroda na početku XX vijeka — ilindenskom ustanku. Među progresivne društvene krugove koji su pravilno shvatili i podržavali ilindenski ustanak spadaju južnoslovenski socijalisti. Oni su energično osuđivali hegemonističku politiku velikih sila i susjednih balkanskih vlada prema Makedoniji. U tom smislu propagirali su ustanak kao revolucionarni metod koji vodi nacionalnom oslobođenju makedonskog naroda i stvaranju njegove sopstvene države. Ipak, izuzimajući makedonske i pojedine bugarske socijaliste, podrška južnoslovenskih socijalista ilindenskom ustanku kretala se u okvirima propagandne političke djelatnosti.

Razloge za takvo stanje autor vidi u »slabosti radničkog pokreta kao društveno-političke snage na Balkanu«, »dozvoljenini greškama u tretmanu nacionalne suštine makedonskog pitanja« i »uticaja tadašnjeg oportunizma II internacionale prema nacionalnom pitanju i nacionalnooslobodilačkom pokretu, koji iz njega proizilazi«.

Sergije Dimitrijević u raspravi Usvajanje iskustava oktobarske revolucije u jugoslovenskom radničkom pokretu (br. 3—4, str. 71—100) razmatra složene prilike u kojima se našao jugoslovenski radnički pokret nakon svjetskog rata i, posebno, oktobarske revolucije u Rusiji 1918. godine.

Prema autoru, usvajanje iskustava oktobarske revolucije kod nas imalo je tri faze: prva, do sredine februara 1919. godine, druga, do Kongresa ujedinjenja, i treća, počinje Kongresom ujedinjenja.

U prvoj fazi oktobarska iskustva prihvataju samo revolucionarni dijelovi radništva i rukovodstava, u drugoj, čitave grupe, rukovodstva i pokreti, a u trećoj, ta iskustva usvaja već stvoreni opštejugoslovenski radnički pokret.

U daljem izlaganju autor je razmatrao ulogu pojedinih pokreta i ličnosti kao prenosnika i nosilaca iskustava oktobarske revolucije, ukazujući pri tome na suštinske promjene koje su nastale u teoriji i praksi. To se odražava u stvaranju suštinski nove, revolucionarne Komunističke partije koja gradi svoj program, statut i organizacionu formu na osnovama revolucionarnih iskustava i Lenjinovog učenja.

U rubrici Prilozi (br. 1—2, str. 91—121 i br. 3—4, str. 101—156) razmatrana su raznovrsna i zanimljiva pitanja. Nada Klaić napisala je kritički osvrt na novo izdanje građe za povijest Hrvata do XII stoljeća, (br. 1—2, str. 91—100), odnosno na *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije, i Slavonije, Sv. I, Listine godine 743—1100*, koji je uredio M. Kostrenčić, a sakupili i obradili J. Stipišić i M. Samšalović. Učinjeno je nekoliko zamjerki na rad obrađivača koje proizilaze, prema autoru, iz nedovoljno kritičkog pristupa dokumentima. Ovo se naročito odnosi na problem utvrđivanja autentičnosti pojedinih isprava i na nedostatak diplomatske i paleografske obrade.

U kratkom prilogu Otpor seljaka u Makedoniji protiv vezivanja za zemlju u vrijeme turske vladavine (br. 1—2, str. 101—106) Aleksandar Matkovski ukazao je na različite oblike otpora koji su se najčešće ispoljavali bježanjem sa feudalčevog posjeda. Bježanja sa posjeda odvijala su se u različitim pravcima, ali su najznačajnija ona koja su vodila u gradove i mijenjala njihovu društvenu strukturu.

Prilog Srpski diplomatski predstavnik u Sofiji o pripremanju održavanju Rilskog kongresa 1905. godine (br. 1—2, str. 107—119) Gligora Todorovskog ukazuje na interes zvanične srpske politike za događaje i stanje u Unutrašnjoj revolucionarnoj organizaciji poslije neuspjeha ilindenskog ustanka 1903. godine. Posebna pažnja je usmjerena na izvore informa-

cija koje je dobio srpski diplomatski predstavnik u Sofiji o pripremama i radu Rilskog kongresa.

Alojz Benac u radu Istraživanja neolitskih naselja u Obrima kod Kaknja (br. 3—4, str. 101—102) dao je kratak pregled rezultata prethodnih sondažnih iskopavanja na neolitskim lokalitetima u Obrima kod Kaknja, izvedena od 1963—1965. godine.

Dragoljub Dragoljović razmatra problem Poreklo i geneza babunske jeresi u Srbiji (br. 3—4, str. 103—111), a Andrija Radenić ukazuje na značaj jednog rijetkog i interesantnog lista Jugoslavija — list za umno i političko ujedinjenje Jugoslovena 1871. (br. 3—4, str. 113—121).

Petar Strčić u prilogu O nekim problemima Rijeke 1918. (br. 3—4, str. 123—133) bavi se položajem »osnovne mase stanovništva« u posljednjoj godini prvog svjetskog rata.

U prilogu: O štampi revolucionarnog krila radničkog pokreta na jezicima narodnosti u Vojvodini od 1921—1929 Milenko Palić razmatra složene uslove u kojima se našao revolucionarni dio radničke klase u Vojvodini od Obznane do šestojanuarske diktature.

Na kraju da spomenemo interesantan prilog izučavanju istorije ustanka 1941. godine Đorđa Piljevića: Neke specifičnosti razvoja ustanka u Hercegovini 1941. godine (br. 3—4, str. 147—156). Autor je veoma seriozno prišao istraživanju karaktera ustanka ukazavši na njegove raznorodne istorijske uzroke.

Prikazi i kritike zauzimaju značajno mjesto u ovom časopisu (br. 1—2, str. 121—172 i br. 3—4, str. 157—204), a njegovu fizionomiju upotpunjavaju još rubrike: osvrt na nove knjige i rasprave, bibliografija, kongresi, konferencije i savjetovanja.

Ilijas HADŽIBEGOVIĆ